

# ІСТОРІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ

УДК [164.02 + 81'22]:1(091)

Сватко Ю. І.

## ВІД СИМВОЛУ ДО ЗНАКА: АРІСТОТЕЛЬ І ДЕОНТОЛОГІЗАЦІЯ МОВИ

*У статті розглядається загальна оноματοлогія resp. «філософія мови» Арістотеля*

Назвати річ означає її пояснити.

*Ісідор Севільський*

Неважко здогадатися, що словами завжди затикали діри.

*Х. Кортасар*

Сьогодні, коли трагічна діалектика світу, діалектика аполлонічної Однини й діонісійської Двійці, прочитана свого часу елеатами як одвічна діалектика *єдиного і множини*, обертається до нас двома однаково пізнаваними ликами, ликом *культури* і ликом *цивілізації* [1], гуманітарій знову опиняється у Ясперсовій межовій ситуації пошуку тих фундаментальних екзистенціалів, які позначають і стережуть кордони людини. Цей пошук, що його людство часто схильне було інтерпретувати в термінах *шляху* [2], *полювання* [3], *борні* [4], *діалогу* [5] або принципово порізного вкоріненої в онтології *гри* [6], так чи інакше є пошуком *мови* і одночасно пошуком *умови*. В тій самій мові, чия могутня колія дозволяла великому знавцеві *манівців* (*Holzwege*) М. Гайдергеру залишатися в Домі Буття [7]. В цьому сенсі ХХ ст., безумовно, перегортає якусь значну сторінку в історії *hominis loquentis*, людини-мовця. І оскільки в цьому русі виразно відчутний момент мимовільної фіксації смислу, варто пильніше здивитися в те, що пропонує нам ця історія, аби вкотре спробувати побачити і зрозуміти себе в її мінливому дзеркалі.

Тож у путь, що її було задано сьогоднішньому дню енергійним заклик Е. Гуссерля «Назад, до суті справи!», який багато в чому визначив своєрідність усього минулого століття, з його

містичною жертовністю и часом неадекватними зазіханнями.

Невипадковість наших мовних ігор, в яких прояснюється чи затемнюється, але завжди так чи інакше іменується (виражається, здійснюється) думка, є один суцільний коментар до того, що вже античні греки влучно охрестили *δύναμις τῶν ὀνομάτων*, *влада слів* (імен). У межах даного тексту ця влада реалізується в діапазоні, заданому двома його, на перший погляд взаємовиключними, епіграфами, достатньо випадковими із врахуванням пов'язаної з ними традиції, проте цілком промовистими з точки зору визначення дослідницьких орієнтирів. Перший з них стосується наявного (канонічного) буття імені, імені як *сталого*, що увібрало у себе всю історію свого становлення, інакше кажучи, до імені як *символу* розумної речі [8], імені як згорнутого *тексту*. Він знаменує собою той полюс мовної влади, який найприродніше було б співвіднести *зрозумінням*, де таким очевидним є позитивний *тоталітаризм* мови.

Щодо другого епіграфа, то він натякає на стихію самого становлення як такого, тому відкриває безкінечно різноманітну царину мовної *гри*, мовного варіювання, інакше - *інтерпретації*. Це сфера не символу, але знака, однозначність якого цілком уживається з його історичністю в наро-

дженш минулим сторіччям *Ідеї картини світу*. Тут тоталітарна влада мови поступається місцем безвладдю цієї, за висловом Гегеля, «сили, що йменує», тому безладу, що він з очевидністю вимагає облаштувальної діяльності якогось законодавця — деміурга, який творить імена згідно з  $\cdot\theta\acute{o}\varsigma\iota$  («за установленням») в ситуації, вичерпно представлений в Першій книзі Мойсеевій [9]. У результаті одвічне питання лінгвістики «Що є мова?» витісняється більш звичним для віку Рационалізму питанням «Що є знак?», а рефлексія над мовою (= справжній предмет лінгвістики) перетворюється на рефлексію над знаком (= предмет загальної семіотики), де *логіка* оперування цими самими мовними знаками приховує реальну *онтологію* мовних сутностей (щонайперше саме імені й тексту), визначаючи опосередкований характер переходу до них сходинами характерних для логістики усіх часів атомізму, релятивізму та редукціонізму. Ось тут і настає час *структуралізму*, в рамках якого гранично відкривається факт міжрівневої взаємодії таксономічних одиниць, їхнього подвійного означування (Е. Бенвеніст). Факт, який саме й вимагає впорядковуючої діяльності інтенціонально орієнтованого суб'єкта, стимулюючи тим самим появу прагма- і комунікативної лінгвістики.

Та чи дійсно ця остання - дітище нашого часу? Чи не є вона, навпаки, своєрідним парадоксом й водночас продуктом певної старої, по-своєму великої традиції? Неспішна співбесіда з давніми греками - нашими звичними вчителями в європейській школі мудрості - змушує схилитися до відповіді, яка міститься в останньому питанні.

І тут, слідом за софістами, які позначили початок руху Протагоровим «Людина є міра всім речам...» [10], слідом за Сократом, який актуалізував гераклітівську традицію інтерпретації суцільноплинного нерозрізненого потоку становлення, нарешті, слідом за Платоном, який гранично абсолютизував розпочатий Сократом процес «онтологізації» софістичної *еристики* шляхом переходу до справді антагоністичної [11] діалектики, відразу ж виникає могутня фігура Арістотеля. Придивімося ж уважніше до мовних ігор Стагірита у просторі античної «епістеми» (М. Фуко), бо саме тут, на мій погляд, і прихований той «зразок» ( $\pi\alpha\rho\acute{\alpha}\delta\epsilon\iota\gamma\mu\alpha$ ), з якого Європа по сьогодні «зчитує» свої концепції знака [12].

І тут нам не обійтися без арістотелівського поняття *речі*. Речі як ідеально-матеріальної єдності, або *символу* (онтологія), і одночасно речі

як естетичного *resp.* виразного предмета, або *твору*,  $\lambda\omicron\gamma\iota\sigma$  (комунікація = естетика). Така річ закономірно субстанціалізується на власній основі, що в свою чергу забезпечує її послідовну *індивідуацію*, де ця ж таки річ вивільняється від трагічного, хоча багато в чому й уявного дуалізму платонівського світу ідей («занебесся») та речей («печера») й від жорсткої онтології платонічного *загального*.

Момент індивідуації, зі свого боку, визначає:

1) доленосне - інваріантну *іманентність* речі (= її категоризацію як речі самої по собі);

2) її *варіативність* (як внутрішню свободу / зовнішню «випадковість» її смислового становлення, саморозгортання назовні);

3) варіативність *операцій* з нею (в тому числі й операцій, пов'язаних з її означуванням, або підведенням її під певний *смысл*, який сам по собі не є, а саме *значить*, тобто існує не як річ, а як значущість, що визначає собою конкретні часово-просторові речі світу);

4) можливість (з урахуванням пп. 2-3) переходу від символічної *багатозначності* речі та імені до очевидної в кожній конкретній життєвій ситуації *однозначності* знака, який зроджується в межах того специфічного, принципово *нейтрального* до будь-яких істиннісних значень і будь-яких своїх суб'єктивних чи об'єктивних тлумачень виду буття, де можна стверджувати все що завгодно і завжди розуміти, що мається на увазі [13];

5) необхідність *вільного суб'єкта* (деміурга - творця - митця), який, вивільняючись у розумі від плинної та змінної речовини світу, оперував би з іррелевантно-індивідуальною річчю: а) як з інтерпретованим *виразом* - *іменем*, б) як із вироблюваним твором, в) як з одвічно конвенційним *знаком*.

Логіка отриманого таким чином суб'єкта перетворюється в результаті *на логіку знака і логіку дії* ( $\lambda\omicron\gamma\iota\sigma$ ) з цим знаком, щоб надалі обернутися *на логіку тексту* («сказана»). Оскільки ж знак є виразом логосу, а логос виразу логосу є *граматикою* [14], арістотелівська ономатологія (= «філософія імені») може бути визначена насамперед як *граматика суб'єкта* [15] і *граматика тексту*.

«Грамматика суб'єкта» [16] (точніше, звичайно, геніальна здогадка *Арістотеля* про неї) передбачає, зі свого боку, попереднє розрізнення двох сфер побутування ідеально-матеріальної, отже, єдино — множинно й закономірно — випадкової речі, а саме:

1) сфери абстрактно-систематизуючих і абсолютистськи-об'єктивованих *resp.* чистих смислових форм (= сфера законодавчого, або дійсного, розуму);

2) сфери індивідуально-матеріальних *resp.* фактичних «наповнень» цих форм (= сфера незалежних від розуму - законодавця життєвих / мисленнєвих фактів - *топосів*, або ще - випадків, «пригод»).

Зрозуміло, наведене розрізнення, зі свого боку, вимагає двох логік:

1) логіки аподиктичних, або самоочевидних (= «істинних»), суджень - силогізмів;

2) топологічної логіки як логіки діалектичних, або просто-таки «риторичних» (= ймовірних, «життєвих», «матеріально наповнених»), суджень - силогізмів [17].

Перша логіка *формалізує* дійсність, друга - *виражає* її, перетворюючись тим самим на інструмент правдоподібного переконування (ширше - впливу), або комунікативної поведінки, мовленнєвої діяльності в конкретних ситуаціях і сферах спілкування. Ось чому насичений діалектичними силогізмами — топосами (тобто просто-таки «життєвими випадками») текст, або *художній твір* [18], «не є сама дійсність, а певний її вираз» [19]. Ось чому і логіка такого виразу не є формалізованою логікою дійсності (вона, уточню, є логікою дійсності лише остільки, оскільки не є логікою чистого розуму), а є топологічною логікою. Ось чому, нарешті, в художньому творі «ця топологічна логіка є не що інше як естетика розгортання сюжету (або логіка *виразу* такого розгортання - Ю. С.)» [20].

Так Арістотель відкриває вхід до справді неосязної проблематики модальності, персональності [21], дейктиків - загалом до любого сучасному мовознавцеві світу комунікативної лінгвістики, лінгвопрагматики, теорії мовленнєвих актів, теорії референції тощо, світу мало не 24-вікової давнини, світу людської мови і людської комунікації.

Що ж до «граматики тексту», то вона організується навколо *принципу теми* як принципу постульованої арістотелівською «Поетикою» «єдності дії». В рамках цієї граматики Стагірит приходить до такої оптимальної моделі смислової організації тексту:

1) тематичний задум («єдність дії», «події»), або *доля*, як своєрідний «заголовок», смисловий інваріант цілого тексту, даний у вигляді «простору варіювання»;

2) процес варіювання як процес тематизу-

вання смислових частин тексту («частин події», «випадків»);

3) твір як результат творчо-варіативного процесу, який не порушує інваріантної єдності тексту, заданої задумом - долею як його *causa finali* [22].

За цією моделлю, за її драматично прекрасною завершеністю цілком відчутно дихання вже не надто певного у передчутті прийдешнього суб'єктивізму й персоналізму елліністичної доби, але все ще гожого й зовні облаштованого античного космосу. В межах презентованого тою моделлю тексту - життя є простір, що виникає між автором, суб'єктом і об'єктом оповіді («сказання»), постає як грандіозний у своїх «ймовірнісних» реалізаціях *простір варіювання*. Стрижень цього варіювання - арістотелівський «ВИПАДОК». Проте це не який-небудь, сказати б, «випадковий» випадок, а саме такий, що всі поведінкові реакції, всі вчинки людей, коротше кажучи, все їхнє життя «приписується кимось або чимось з неба, що називається долею» [23]. Інакше кажучи, зробивши перший крок в ситуації софістичної свободи вибору, людина потім непохитно (що залишилося недоступним для софістів) рухається в річищі долі, яка, здається, й визначає вказану раніше «єдність дії» у Стагірита, тобто *тематизує* людське життя, і яка надалі у стоїків, будучи ототожнена з їхнім «вогняним логосом», почне вже і взагалі визначати всю «світову тему» в цілому. Тому, як геніально здогадується Арістотель (і це є здогадка про смисловий *інваріант* цілого тексту), «подібно до того як в інших наслідувальних мистецтвах єдине уподібнення є уподібнення одному предмету, так і сказання, будучи уподібненням дії (тобто визначеному Долею життю як її втіленню - виразу - Ю. С.), має бути уподібненням єдиному й цілому, а частки подій мають бути складені таким чином, аби з перестановкою чи вилученням однієї з частин змінювалося б і розладнувалося б ціле, бо те, присутність чи відсутність чого непомітна, не є часткою цілого» [24].

Сказане раніше, і тут доречно, на мій погляд, повторитися, дозволяє інтерпретувати наведений (див. насамперед «Поетику») фрагмент онома-тологічної концепції Арістотеля як мало не перший в історії європейських лінгвофілософських студій варіант комунікативної і прагмалінгвістики, а Стагіритів «суб'єкт» цілком дозволяє побачити ту сферу смислу як *смислу словесного виразу*, яка однаково іррелевантна будь-яким онто- і гносеологічним настановам, але *симво-*

лічно пов'язує їх. Це і є сфера знака, сигматичного (власне знакового) простору мови, де здійснюється позитивна онтологічна де(кон)струкція мови.

І тут варто звернутися, швидше, не до перших трьох глав знаменитого аристотелівського трактату «Категорії», які завжди на слуху (у зазначеному аспекті), а до його п'ятої глави («Сутність»), Перше, на чому хотілося б акцентувати увагу, це зовсім не вчення про «перші» та «другі» сутності чи концепція співіменності мовленого про складене з сутностей і видових ознак (всі ці мотиви, як відомо, від часів Боеція становитимуть улюблений предмет схоластичної рефлексії), а точна, цілком платонічна за духом ейдетична характеристика сутності й виведення мови («мовлення») зі сфери онтології [25]. Так, ідентифікувавши сутність як «визначене щось» (момент одиничності) [26], яке «не допускає більшого і меншого ступеня» (момент спокою) [27], Арістотель далі точно формулює головну, з його точки зору, особливість сутності: «Сутність... будучи однією й тотожною за числом, здатна приймати протилежності; так, окрема людина, будучи єдиною та однією й тією ж, іноді буває блідою, іноді смаглявою, а також теплою і холодною, поганою й гожою» (моменти тотожності - відмінності та руху) [28]. Інакше кажучи, підсумувавши, ми отримуємо звичну для платоніка одиничність рухливого [29] спокою самототожної відмінності, або *ейдос*, тобто сутність, узятую як *предметний смисл* речі (навіть так: річ, зрозумілу як її власний предметний смисл).

Як одиничність самототожної відмінності сутність протиставляється всьому, що не є сутністю, не є вона сама. Ось тут і виринає *мовлення*, бо «мовлення і гадка здатні приймати протилежності» [30]. Дійсно, адже наше твердження «він сидить», визнає Арістотель, може виявитися як істинним, так і хибним - залежно від ситуації. Саме з цього моменту й починається власне онтологічна де(кон)струкція мови. Вона здійснюється у кілька етапів [31].

1. Вибір стосовно мовлення предикатів істиннісної оцінки, не застосовних до сутності, яка (в даному випадку — перша сутність) «не говориться ні про яку субстанцію і не перебуває ані в якій субстанції» [32], тобто береться поза «зв'язуванням і роз'єднанням», поза твердженням. Цим вибором, який демонструє, що ми маємо справу не з окремим словом (воно також поза істиннісними оцінками: яблуко - це завжди яблуко, і більше нічого), а з реченням - судженням, здійс-

нюється «перефокусування» з онтології на гносеологію та логіку.

2. Ствердження різниці у способі, яким «приймаються» протилежності в сутності і в мовленні. Дійсно, сутності «приймають протилежності, змінюючись самі. Адже, перетворившись на холодну з теплої, сутність зазнала змін (бо ж стала іншою)... мовлення ж і гадка, будучи самі з усіх боків нерухомими, залишаються цілком без змін, але через зміну обставин для них виходить протилежне» [33].

3. Ствердження іррелевантності мовлення, його незалежності від онтології предмета, а відтак, знакових, одно-однозначних відносин [34] з ним, «адже взагалі ані мовленню, ані гадці аніскільки й ніщо не надає руху» [35].

У результаті зі сфери гносеології та логіки ми потрапляємо у специфічну царину мовних значень, у сферу мовної семантики. Тут і виникає словесний («лінгвістичний») знак, бо, як зазначено в трактаті «Про витлумачення», «те, що у звукосполученнях, — це знаки уявлень у душі (зазначу, знаки не самих речей, а саме уявлень про них, «предметів», конкретніше - «предметів думки» - *Ю. С.*), а письмена - знаки того, що у звукосполученнях» [36]. Одночасно постає й закономірне питання: з чим співвіднести такий знак, отриманий цілком у стилі *В. фон Гумбольдта*: 1) у знаковому просторі мови, 2) яке задається *текстом*, 3) ситуативно-подієво уточнюється *в реченні* і 4) гранично фіксується (як нижня *межа* мови) в *імені*, тобто в конкретних іменах і дієсловах.

Такий знак (ім'я) співвідносний не зі знанням, а з *гадкою*, *δόξα* («може бути так, а може бути й інакше») - і саме це забезпечує його іррелевантність, так само як і можливість «нарощувати» мовну семантику, виявляючи системність мови та її внутрішньосистемні (як відносно самотійного установлення світу людини) зв'язки [37]. Тим самим цей аспект ономатології Арістотеля закономірно приводить його до концепції іменування •θεῶν (ὀνόμα), або «за установленням», отже, до ідеї *конвенційності* знака, яка виявляє вищу мету комунікації - взаєморозуміння.

Проте зовсім не виключено, що: 1) семіотична довільність знака може збігатися з його онтологічною мимовільністю, 2) діалектичний силогізм - з аподиктичним, а 3) гадка - зі знанням. Така гадка - знання як «недоказове знання» є *інтуїцією*, яка й визначає реальну діалектику іменування *φύσει* («за природою») і *βέσει* («за установленням») як діалектику мимовільності

(невипадковості) іменування [38]. Сама ж семіотична довільність знака в силу свого формалізованого передумовлення потребує *правильного* користування іменем як знаком, а відтак, орієнтації на сферу «знання», де діють «стверджувальні» правила аподиктичної логіки.

Будучи взяті як правила мовлення (але не думки), вони переосмислюються як правила *граматики*. Проте обидва класи правил базуються на спільних засадах - Арістотелевих категоріях, які являють собою різні *типи* смислу словесного виразу і орієнтовані на функціонально-оформлювальну роль у реченні [39]. У *функціональному* аспекті вони окреслюють царину «граматики синтаксису» як загальногносеологічні засади вирізнення частин мови. В *оформлювальному* аспекті вони забезпечують перехід з рівня речення на рівень слова як «значущої частини», де оформлюють «граматику відхилень (*ptosis*)» [40], або *морфологію* (= «граматику відмін і дієвідмін»). Остання працює не на гносеологію, а прямо на мову, перетворюючи частини мови на мовні «даності», і вона ж дає змогу представити мову як *системно-знакове утворення*.

У цілому «граматика синтаксису» і «граматика відхилень» [41] знаменують собою апофеоз логічного підходу до імені в рамках іменної

моделі античного дотування «текст - космос - знак» [42]. Проте попереднє щодо них інтуїтивно-ейдетичне «схоплювання» імені сутності як імені речі в усій його онтологічній глибині перетворює Арістотеля на такий собі мерехтливий *символ* (і синтез!) епістемологічного потенціалу ейдетики й логіки [43], а оноματοлогію Стагірита - на предтечу «лінгвістики Ф. де Соссюра» і «лінгвістики фон Гумбольдта», яка намічає лінії їхнього умовного розриву і можливої (адже мова єдина) [44] зустрічі. І в цьому плані - з урахуванням відсутності в Арістотеля необхідності та й можливості (де ще вона, новоєвропейська авторська рефлексія над власною творчістю?) деталізувати те, що і так було «на слуху» у сучасників, запропонована ним (і в міру сил реконструйована тут) загальна концепція імені й мови справляє вельми сильне враження [45]. Виводячи мову з онтології, філософ одночасно вказує і шлях повернення до неї.

Чи відбудеться таке повернення? Чи станеться згадана зустріч двох лінгвістик? Чи станемо ми її вдячними свідками й співучасниками?

Зворотний рух від *знака* до *символу* і одночасно з *комунікації* до *онтології*, запропонований у ХХ ст. одним з безумовно втаємничених у її майбутній задум *О. Ф. Лосевим*, обіцяє нам мужню надію.

1. Див. докл.: Сватко Ю. І. Имя как текст и текст как имя: лингвистические и лингвофилософские основания анализа. - Дис.... д-ра филол. наук. - Краснодар, 1994. - 653 с.; його ж: Текст - Мир Человека - Культура: в пространстве современного эйдетики // Философия языка: в границах и вне границ / Ю. С. Степанов, В. В. Прокопенко, Ю. И. Сватко и др. - Харків: Око, 1994. - [Т. 2]. - С. 37-60.
2. Пор.: даоси, християнські аскети, Гете, Гайдеггер.
3. Пор.: Платон і платоніки. В цьому плані вельми показовим є заголовок однієї з доповідей на II Міжнародному симпозиумі «Философия языка: в границах и вне границ» (Харків - Хаджох, 1993) - див.: Колыбина Н. В. Счастливой охоты, или Поиск философа: язык вобретении смысла.
4. Пор.: ті ж таки християнські аскети, Ортега, Кастанеда.
5. Пор.: Сократ, Бахтін, Бубер, Барт.
6. Пор.: втаємничені елевсинських містерій; орфіки і піфгорійці; далі, з поступовим переходом від онтології до комунікації - софісти, скептики, учасники схоластичних студій, де Сад, нарешті, Вітгенштейн, «постмодерністи» епохи *La carte postale Ж. Дерріда* чи, навпаки, завбачливо віщуючий «повертання до онтології» герменевт Гадамер.
7. Тут йдеться не лише про те, що свого часу було визначене Гадамером у такий спосіб: «Мислення завжди рухається в колії, прокладеній мовою. Мовою задані як можливості мислення, так і його кордони» (Гадамер Г.-Г. Философские основания XX века // Гадамер Г.-Г.

Актуальность прекрасного. - М.: Искусство, 1991. - С. 24). Багато точніше від свого учня (з урахуванням Парменідової тотожності буття і мислення) висловлюється сам Гайдеггер: «Мова вперше дає ім'я суцільному, і завдяки такому йменуванню виводить суще у слово і явище. Таке йменування, означаючи суще, вперше признає його до буття з його буття» (Хайдеггер М. Исток художественного творения // Хайдеггер М. Работы и размышления разных лет. - М.: Гнозис, 1993. - С. 103). Втім, ця інтуїція надто знайома вітчизняному читачеві за численними лосевськими інтерпретаціями (нео)платонічної філософії імені.

8. Про цей символізм прямо йдеться у Флоренського, який вельми чітко визначає: «... у слові як такому міститься антиномія внутрішнього і зовнішнього. Заглибитися в цю антиномію означає заглибитися у первинну антиномію мови» (Флоренський П. А. Диалектика // Флоренський П. А. У водоразделов мысли. - М.: Правда, 1990. - С. 150; див. докл.: Сватко Ю. І. Текст - Мир Человека - Культура: в пространстве современного эйдетики. - Вказ. вид. - С. 52-55).
9. Див.: ІМ. II, 20.
10. Див.: Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. - М.: Мысль, 1979. - С. 375. Протагорі (а далі, особливо стосовно слова, Горгієві) інтуїції, безумовно, визначає абсолютизація моментів *відмінності* (але не тотожності) й *аналізу* (але не синтезу), з якої й починається процес *деонтологізації* мови як системи *знаків*.
- П. Пор. гр. ἀγούρα - «змагання», «боротьба».

12. Сподіваюся, конспективність майбутньої розмови якоюсь мірою виправдовується обсягом статті. Зацікавленого читача відсилаю до своєї великої праці: *Сватко Ю. И. Имя как текст и текст как имя: лингвистические и лингвофилософские основания анализа.* - С. 417-438.
13. Де знак розуміється як згорнутий, функціонально/операціонально орієнтований символ.
14. Див.: *Лосев А. Ф. Философия имени // Лосев А. Ф. Бытие - Имя - Космос.* - М.: Мысль, 1993. - С. 779; див. також: *Сватко Ю. И. Имя как текст и текст как имя...* - С. 79-81.
15. Саме ця «граматика суб'єкта» і дає: 1) вільного (творчо-активного), 2) інтенціонально орієнтованого, 3) озброєного реальним розрізненням модусу (= сфера комунікативних намірів/оцінок мовця) і диктуму (= сфера фактичного змісту мовлення), 4) налаштованого на врахування локально-темпоральних характеристик мовлення та 5) специфіку мовленнєвої діяльності як такої суб'єкта.
16. Відкриття якої, як вважає багато сучасних лінгвістів, сталося у XX ст. (див., напр.: *Степанов Ю. С. В трехмерном пространстве языка (Семиотические проблемы лингвистики, философии, искусства).* - М.: Наука, 1985).
17. Ця логіка, як відомо, розгорнута не у звичній для сучасного розуму «координатній сітці» Стагіритових «Аналітик», а в останньому, чи не найменш прочитаному (згадаймо, проте, мудрі зусилля Лосева) логічному трактаті арістотелівського «Органону», а саме у «Топіці» (див.: *Аристотель. Топика // Аристотель. Сочинения: В 4 т. - М.: Мысль, 1978. - Т. 2. - С. 347-531*).
18. А таким для Арістотеля, нагадаю, є насамперед *трагедія*, яка уся складається з топосів (пор. Есхілоу «Орестею» чи Софоклова «Едіпа»).
19. Див.: *Лосев А. Ф. История античной эстетики. Аристотель и поздняя классика.* - М.: АСТ, Х.: Фолио, 2000. - С. 814.
20. *Там само.* Здається, тут ми чуємо відлуння знаменитої «алогічної» теорії «художньої» творчості (магічного у своїй екстатичності дійства «одержимих» - поетів), як вона розгорнута Платоном, скажімо, в його «Іоні», де - навзамін відкинутому у «Федрі» творчому *раціоналізму* - висувається позитивна програма дослідження «ірраціоналізмів» творчого акту.
21. Гадаю, логічно вивести цю активно обговорювану в сучасній теорії функціональної граматика категорію в *текст*, визначивши як своєрідний центр її польової структури *категорію автора*, а як ближню периферію - *категорію діалогічності*.
22. У зв'язку з наведеною моделлю порівняймо запропоноване свого часу автором цієї статті розрізнення трьох модифікацій текстової теми, або динамічну смисловою модель теми, яка - з огляду на канонічне розгортання тексту в напрямку від презумпції (припущення) до асерції (твердження) - має такий вигляд (див. докл.: *Сватко Ю. И. Смысловая организация учебного философского текста.* - Дис... канд. філол. наук. - М., 1988. - С. 188-190):
  - а) презумпційована тема: формулюється на рівні заголовку в акті номінації, не пов'язаному (перша модель розгортання тексту) чи пов'язаному (друга модель розгортання тексту) з актом предикації, і задає сферу потенційних смислів тексту - імені;
  - б) тема, що актуалізується: формулюється в єдиних актах номінації - предикації («внутрішньої» чи «зовнішньої») стосовно «предмета» тексту, які сприяють осмисленню імені - теми як текстової теми;
  - в) власне текстова тема: інтерпретується як ім'я в єдності актів номінації - предикації, в яких фінальна номінація здійснюється на підставі проведених на рівні субтекстів номінацій «предмета», а предикація являє собою узагальнену предикацію до отриманого таким чином складного імені, що врешті й уможливорює повне осмислення тексту.
23. Див.: *Лосев А. Ф. История античной эстетики. Аристотель и поздняя классика.* - С. 817.
24. Див.: *Аристотель. Поэтика // Аристотель. Сочинения: В 4 т. - М.: Мысль, 1983. - Т. 4. - С. 655.* Дивовижна й інша здогадка Арістотеля. Відзначаючи, що Гомер, створюючи «Одіссею», не включив у неї все, що сталося з героєм, «тому що в усьому цьому нема ніякої необхідності чи імовірності, аби з одного випливало інше» (*там само*), Стагірит, на мій погляд, ставить нас перед таким фактом: внутрішнє «наповнення» частин «сказання» не релевантне для цілого, для всього сказання, чи тексту, в цілому. Інакше кажучи, в тексті діють два принципово різні механізми: це, в сучасних термінах, механізм темарематичної - в річці ідей актуального членування речення - прогресії (коли уточнюється тема «часток» як *варіант* теми цілого тексту), і механізм розвитку комунікативної перспективи тексту, що забезпечує просування текстової теми від однієї «частки» до іншої (див. докл. про ці наріжні механізми тексту як цілого мовленнєвого твору: *Сватко Ю. И. Смысловая организация учебного философского текста.* - С. 179-184).
25. Почасти в дусі «антикратилівських» знакових інтуїцій самого пізнього Платона.
26. Див.: *Аристотель. Категории II Аристотель'. Сочинения: В 4 т. - М.: Мысль, 1978. - Т. 2. - С. 59.*
27. *Там само.* - С. 60.
28. *Там само.*
29. Мова в даному випадку йде, здається, зовсім не про будь-який вид руху (з шести, виділених філософом: виникнення, знищення, збільшення, зменшення, перетворення й переміщення), а саме про перетворення, яке не передбачає для сутності «більшого або меншого ступеня». Пор.: «Справді, те, що рухається, в тому сенсі, що воно чогось знає, не обов'язково збільшується чи зменшується, і так само не бере участі в усіх інших рухах, так що перетворення, можна сказати, відмінне від усіх інших рухів, бо, якщо б воно було тотожне їм, те, що змінюється в якості, повинно було б негайно збільшуватися, або зменшуватися, або повинен був би мати місце якийсь з інших рухів; однак, це не обов'язково» (*Там само.* - С. 89). Проте, зазначу, оце ось перетворення є початком справжнього *міфу* з його знаними метаморфозами. Тим самим воно наче здійснює «наведення» (слівце Арістотеля), яке видає істинну (безперечно, іменну) глибину сутності - і «першої», і «другої».
30. *Там само.* - С. 61.
31. Див. «Категорії».
32. *Там само.* - С. 55.
33. *Там само.*
34. Цей момент взаємної однозначності слова і уявлення про річ надзвичайно важливий для арістотелівської концепції знака. Стагірит докладно досліджує його в четвертій главі 3-ї книги своєї «Метафізики» (де значення слова-знака співвідноситься з поняттям). Він указує на необхідність того, аби слово мало одне значення або ж кілька значень - за умови, що цих ос-

- таних мається «певна кількість» (*Аристотель*. Метафизика // *Аристотель*. Сочинения: В 4 т.- М.: Мысль, 1976.- Т. 1.- С. 127 [ЮОББ]). Саме в цьому випадку «для кожного значення можна було б підібрати особливе ім'я» (*там само*). Очевидно, що за іншого варіанта іменування руйнується вся так захоплено оспівана філософом комунікативна діяльність людини, яка - і це важливо підкреслити — співвідноситься: а) як зі сферою Іншого, так і зі сферою Я; б) як зі сферою мовлення, так і зі сферою думки. Пор.: «Якби ж це було не так, а сказали б, що слово має безліч значень, то цілком очевидно, що мовлення було б неможливе; і справді, не означати щось одне - це нічого не означати; якщо ж слова нічого [певного] не означають, то кінець усякому міркуванню за і проти, а в дійсності - і на свій захист (варіант: міркуванню один з одним, а в дійсності - і з самим собою - Ю. С.), бо неможливо щонебудь мислити, якщо не мислити [щоразу] щось одне; а якщо мислити щось одне можливо, то для нього (варіант: для [цього] предмета [думки] - Ю. С.) можна буде підібрати одне ім'я» (*там само* [ЮОББ 5-10]).
35. Див.: *Аристотель*. Категории.- Там само.
36. Див.: *Аристотель*. Об истолковании // *Аристотель*. Сочинения: В 4 т.- М.: Мысль, 1978.- Т. 2.- С. 93.
37. Пор. сосюріанство. Варто зазначити, що в межах описуваної ситуації знакотворення «і "козлооленя" (згадаймо тут і "русалку", і "лісовика", й інші улюблені приклади логіки ХХ ст. стосовно імен з т. зв. "нульовим денотатом" - Ю. С.) щось позначає, але ще не істинно, і не хибно» (*там само*).
38. Адже для Арістотеля насамперед очевидно, що у сфері іменування не може бути сваволі. «Встановлене» є встановлене не лише для себе, а й для інших, бо інакше неможливе взаєморозуміння. Отож, «встановлене - це гадка більшості» (*Аристотель*. О софистических опровержениях // *Аристотель*. Сочинения: В 4 т.- Т. 2.- С. 560), і їй, цій встановленій гадці, ніщо не заважає виявитися «істинною», збігтися з «віданням "мудрих", які саме й «говорять, виходячи з відповідного природі та згідно з істиною» (*там само*). Тож не дарма вже вчитель Плотіна Амоній, коментуючи трактат «Про витлумачення» (ми вже, правда, переконалися, що іменна концепція Стагірита повністю не виводиться з нього), зазначав, що філософ, заперечуючи імена φύσει, проте «і сам не відмовився б назвати їх існуючими від природи в тому сенсі, який пропонує божественний Платон» (цит. за: Античные теории языка и стиля.- М., 1936.- С. 76).
39. Бо це, взагалі-то кажучи, категорії, орієнтовані на *предикат*.
40. *Prōsis* Арістотеля - це загальне поняття для словозмінної (навіть словотворчої) парадигми як такої. Надалі термін *ptōsis* (пізніша термінологія) став співвідноситися з терміном «відмінок» (див.: *Аристотель*. Сочинения: В 4 т.- Т. 4.- С. 785.- Прим. 61).
41. Очевидно, що вони не змогли б існувати одна без одної (особливо враховуючи флексивний характер грецької мови).
42. Докладніше про іменні моделі європейського світу «за єйдосом» і «за логосом» див.: Сватко Ю. І. *Имя как текст и текст как имя...*
43. Йдеться про дві наперед дані людині здатності світобачення і світорозуміння, де перша орієнтована на онтологічну «відразу - даність» сутності в єйдосі як самообґрунтованому предметному смислі імені, а друга відображає комунікативну розчленованість і часову (в порядку логічної наступності) різнооформленість єйдосу в логосі як в обґрунтованому єйдосом *принципі* предметного смислу, або у *значенні* імені.
44. Саме як єдина мова однаково наперед дана і Гумбольдту, і Соссюру, та й будь-якому їхньому послідовнику чи незалежному інтерпретатору. А відтак концепції і того, й іншого з очевидністю виростають зі спільного кореня.
45. Зважаючи на попередній виклад, далеко не так однозначно виглядає такий висновок: «У Арістотеля нема розгорнутої концепції мови» (Степанов Ю. С. В трехмерном пространстве языка...- С. 26).

Yuri Svatko

## FROM SYMBOL TOWARDS SIGN: ARISTOTLE AND DEONTOLOGISATION OF LANGUAGE

*General onomatology resp. Aristotle's «philosophy of language» is treated in the article.*